

YASAMA SORUMSUZLUĞUNUN HAKARET SUÇU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. İsmail DURSUN (*)

Özet

Demokratik bir sistemde milletvekilleri, temsil yetkisinin icrası ve yasama faaliyeti çerçevesinde düşüncelerini kovuşturma ve ceza tehdidi baskısı olmadan dile getirebilmelidir. Yasama sorumsuzluğu kapsamında işlenen fiiller, kanunda yaptırıma bağlanan, iftira, tehdit, şantaj, adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs, propaganda, hakaret, suç işlemeye tahrik, halkı kin ve düşmanlığa tahrik gibi suçları oluşturabilir. Çalışmamızda bu suçlardan münhasıran hakaret suçu değerlendirilerek, yasama sorumsuzluğunun bu suç tipi bakımından arz ettiği özellikler üzerinde durulacaktır.

***Anahtar kelimeler:** yasama sorumsuzluğu, hakaret, şahsi cezasızlık sebebi, hukuka uygunluk sebepleri, ihbar ve şikayet hakkı, parlamenter muafiyetler.*

Abstract

While exercising their representative powers within the framework of their parliamentary functions and activities, members of the parliament in any democratic system shall express their opinions in the absence of threat of prosecution or punishment. The acts committed under the parliamentary immunity may give rise to the commission of malicious prosecution, criminal threatening, blackmail, attempting to influence a fair trial to pervert the course of justice, crime propaganda, incitement to commit a crime, or inciting public to hatred and enmity, all of which are subject to criminal sanction under the law. The study focuses among others solely on the crime of defa-

(*) Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

mation, and the special features of parliamentary immunity regarding this specific crime.

Key words: parliamentary privilege, defamation, personal privilege against prosecution and criminal punishment, grounds of justification, right to notify or report the crime and to complaint, parliamentary immunities.

1) Giriş

Yasama sorumsuzluğu, TBMM üyelerinin, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine, Meclis'çe bir karar alınmadıkça bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamamalarıdır¹. Diğer bir deyişle milletvekilleri, mecliste kullandığı oy, söylediği söz, ileri sürdüğü düşünce nedeni ile parlamento dışındaki herhangi bir makam tarafından sorumlu tutulamazlar². Parlamenter sistemde temsil yetkisinin gereği olarak milletvekilleri, yasama fonksiyonu kapsamında, yürütmenin faaliyetlerini denetlerken tespit ettiği aksaklıkları rahatlıkla dile getirebilmelidir. Dolayısıyla yasama sorumsuzluğu, milletvekillerinin, yasama görevlerini icra sırasında, düşüncelerini, her türlü baskıdan uzak olarak ifade edebilmelerini³, görevlerini yerine getirirken bağımsızlıklarının ve güvencelerinin teminat altına alınmasını sağlamak amacıyla kabul edilmiştir⁴. Bu haliyle de sorumsuzluk, kişiye özel değil, parlamenter sistemin işleyişinin amaca uygun olarak temini ve devamı için öngörölmüş bir güvencedir⁵.

¹ **Mahmut KOCA, İlhan ÜZÜLMEZ**, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 4.Baskı, Ankara 2011, s. 632; **Hakan HAKERİ**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 12. Baskı, Ankara 2011, s. 92; **Bahri ÖZTÜRK, Mustafa Ruhan ERDEM**, Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 138.

² **Erdoğan TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, Yedinci Bası, Beta, 2001, s. 372; **İbrahim Ö. KABOĞLU**, Anayasa Hukuku Dersleri, Yenilenmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 113.

³ **Timur DEMİRBAŞ**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Güncellenmiş 6. Baskı, Ankara 2009, s. 146; **Mehmet Emin ARTUK, Ahmet GÖKCEN, Ahmet Caner YENİDÜNYA**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 6. Baskı, Ankara 2012, s. 194; **Sulhi DÖNMEZER, Sahir ERMAN**, Nazari Ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım C.I, Yeniden Gözden Geçirilmiş 9. Bası, 1985, No:413, s. 249.

⁴ **TEZİÇ**, s. 372.

⁵ **DÖNMEZER, ERMAN**, No: 414, s. 250; **TEZİÇ**, s. 372.

Yasama sorumsuzluğu kapsamında işlenen fiiller, kanunda yaptırma bağlanan, iftira, tehdit, şantaj, adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs, propaganda, hakaret, suç işlemeye tahrik, halkı kin ve düşmanlığa tahrik gibi suçları oluşturabilir. Çalışmamızda bu suçlardan münhasıran hakaret suçu ile ilgili değerlendirmede bulunulacak, diğer suç tiplerine değinilmeyecektir. Bu kapsamda yasama sorumsuzluğu ile ilgili açıklamalarda bulunulduktan sonra, hakaret suçunu oluşturan fiillerin, bu kurumun kapsamında olup olmadığı değerlendirilecek ve hakaret suçu bakımından özellik arz eden meselelere, suçun unsurlarına da yer verilmek suretiyle temas edilecektir. Çalışmamız, yasama sorumsuzluğunun hakaret suçunun cezai takibatına ilişkin doğuracağı neticelerin irdeleneceği sonuç kısmı ile sona erecektir.

2) Yasama Sorumsuzluğunun Tarihçesi

Yasama sorumsuzluğu tarihte ilk defa İngiltere’de, söz hürriyeti (freedom of speech) olarak ortaya çıkmıştır⁶. Sorumsuzluğun güvence altına alınması, kral ile parlamento arasındaki uzun mücadeleler sonucunda elde edilmiştir. İngiltere’de yasama sorumsuzluğuna ilişkin öncü dava Haxey davası olarak bilinir. Sir Thomas Haxey adlı bir milletvekilinin, 1397 yılında Avam Kamarası’na verdiği bir dilekçe ile Kral II. Richard’ın masraflarının kısıtlanmasını istemesi üzerine Kral Richard bunu kendisine yapılan bir hakaret olarak kabul etmiş ve Thomas Arundell isimli psikopozun da onayıyla Haxey’nin hain olduğuna karar verilerek tüm malvarlığına el konulmuştur. Daha sonra IV. Henry’nin Kral olmasıyla Haxey’nin itibarı ve malları kendisine iade edilerek, II. Richard’ın döneminde verilen karar kaldırılmıştır⁷. Yasama sorumsuzluğu ile ilgili İngiltere’de karşımıza çıkan bir diğer önemli örnek de, Sir John Eliot, Denzil Hollis ve Benjamin Valentine davasıdır. Adı geçen milletvekilleri, parlamentoda yaptıkları konuşmaları sırasında başkana hakaret ettiklerinden bahisle Kral Bench Mahkemesi tarafından yargılanmışlar, savunmalarında, isnat edilen fiillerin parlamentoda gerçekleştirildiğini, yargılama ve suçlama yetkisinin de Kral Mahkemesi’ne değil, parlamentoya ait olduğunu öne sürmüşlerse de, mahkeme tarafından hakaret suçunu işlediklerinden bahisle mahkum edilmişlerdir. 1667 yılında, Avam ve Lordlar Kamarası, mahkemece verilen kararın hukuka aykırı olduğuna karar vermiş

⁶ TEZİÇ, s. 372.

⁷ William PETYT, Jus Parliamentarium, Londra, 1739, s. 250 vd. Eser için bkz. books.google.com, erişim tarihi:20.07.2013.

ve verilen kararı geçersiz kabul etmiştir⁸. Böylece milletvekillerinin parlamentoda söyledikleri sözlerden ve kullandıkları ifadelerden dolayı, parlamento dışında hiçbir makamın yargılama yetkisinin bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Parlamento ile Kral arasındaki uzun mücadeleler sonucunda, 1689 tarihli Bill of Rights (Haklar Bildirisi)'da güvence altına alınmıştır. Buna göre üyeler, parlamentodaki sözleri, tartışmaları ve işlemlerinden dolayı, parlamentodan başka hiçbir yerde ve yargı organı nezdinde takibata tabi tutulamaz⁹. İngiltere'de söz söyleme hürriyeti olarak ortaya çıkan yasama sorumsuzluğu, Fransa'da, 23 Haziran 1789 tarihinde Fransız Milli Meclisi'nin bir kararıyla kabul edilmiştir. Buna göre, *“Parlamentoların her birinin şahsı tecavüzden masumdur ve bir parlamentoların Etat Généraux' daki herhangi bir teklifinden, oyundan, açıkladığı fikirden ve yaptığı beyanattan dolayı, hali halihazır devrenin gerek içinde gerek sonunda kovuşturmaya, tutuklamaya ve tutuklattırmaya, tutmaya veya tutturmaya cesaret eden bütün özel kişi, cemiyet, hakimler, mahkeme veya komisyonlar millet hainidir ve çok ağır bir suç işlemiş olurlar¹⁰.”* Görüldüğü gibi Fransa'da yasama sorumsuzluğu, 17'nci yüzyılda İngiltere'de kabul edildiğinden daha geniş bir kapsamı haizdir. Söz konusu prensip, ilk defa bir anayasa kuralı olarak 1791 tarihli Fransız Anayasası'nda kabul edilmiştir. Anayasa'nın 1'inci kısım, 5'inci bölümde yer alan 7'nci maddesine göre; *“Milletin temsilcileri tecavüzden masumdur; yazdıklarından ve söylediklerinden dolayı hiçbir zaman takip, itham ve muhakeme olunamaz¹¹.”*

İslam Hukuku, milletvekillerinin, meclisteki sözlerinden dolayı sorumlu tutulmamaları esasını kural olarak kabul etmez. Çünkü İslam dini kuralları, bir bireyin diğerinden, bir milletin diğer bir millettten farklı muameleye tabi tutulmasını reddeder¹². Bununla birlikte örneğin İslam Hukuku kuralları ile

⁸ Çevrimiçi http://www.archive.org/stream/leadingcasesinc02thomgoog/leadingcasesinc02thomgoog_djvu.txt, erişim tarihi:20.07.2013.

⁹ Çevrimiçi <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction>, erişim tarihi:22.07.2013.

¹⁰ **ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA**, s. 191.

¹¹ Çevrimiçi <https://web.duke.edu/secmod/primarytexts/FrenchConstitution1791.pdf>, erişim tarihi:22.07.2013.

¹² **Abdülkadir UDEH**, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku -Genel Hükümler- (Çeviren: Ali ŞAFAK), Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2012, No: 240, s. 350.

yönetilen Mısır'da 25 Aralık 2012 tarihinde yapılan referandum ile kabul edilen yeni Anayasa öncesinde yürürlükte bulunan Anayasa'nın 109'uncu maddesi uyarınca, meclislerde, milletvekillerinin açıkladıkları görüş ve düşüncelerden sorumlu tutulamayacakları kabul edilmiştir¹³.

Kaynağını Avrupa'dan alan yasama sorumsuzluğu, Türk Hukuku'na, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 47'nci maddesiyle girmiştir. Hükme göre; *“Meclisi Umumi âzası rey ve mütalea beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbirini bir gûna vaadü vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalealardan dolayı bir veçhile itham olunamaz. Meğerki meclisin nizamnamei dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamnamei mezkûr hükümünce muamele görür¹⁴.”*

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye'de konuyla ilgili bir hüküm bulunmakla birlikte, 1924 Anayasası'nın 17'nci maddesinin birinci cümlesinde; *“Milletvekili ne Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden ne de Meclis-teki oy, düşünce ve demeçlerini Meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumlu değildir...¹⁵”* denilmek suretiyle yasama sorumsuzluğu güvence altına alınmıştır. Görüldüğü gibi 1924 Anayasası da, yasama sorumsuzluğunu, milletvekillerinin meclis çatısı altında kullandıkları oy, ileri sürdükleri düşünce ve kullandıkları ifadelerle sınırlı tutmuştur.

1961 Anayasası ise bu kurumu, 79'uncu maddenin birinci fıkrasında düzenlemiştir. Hükme göre; *“Türkiye Büyük Millet meclisi Üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar”*.

1961 Anayasasının 79. maddesinin gerekçesinde; *“Eski Anayasanın 17. maddesinde bulunan dokunulmazlık ve sorumsuzluk esası, aynen muhafaza edilerek, yeni bastan kaleme alınmıştır”* denilmektedir¹⁶. Görüldüğü gibi 1924 Anayasası'ndaki kural aynen kabul edilmiş ve korunmuştur. Parlamento üyeleri, parlamento çalışmalarıyla ilgili oy ve sözlerinden so-

¹³ UDEH, No: 240, s. 350.

¹⁴ Şeref GÖZÜBÜYÜK, Suna KİLİ, Türk Anayasa Metinleri (1839-1980), 2. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 33.

¹⁵ Çevrimiçi <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, erişim tarihi: 22.07.2013.

¹⁶ Atilla ÖZER, Gereğçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası, Ankara 1984, s. 332.

rumsuz oldukları gibi, parlamentoda söylenen sözlerin ve ileri sürülen düşüncelerin dışarıda tekrarlanması da sorumsuzluk kapsamına alınmıştır. Bu farklı kavramla, 1961 öncesinde, hangi yerlerin Meclis dahili sayılabileceği konusunda beliren görüş ayrılıklarının yarattığı tartışmalar¹⁷ da sona erdirilmiştir.

3) Yasama Sorumsuzluğunun Kapsamı

Yasama sorumsuzluğu, 1982 Anayasa'nın "yasama dokunulmazlığı" başlıklı 83'üncü maddesinin 1'inci fıkrasında, dokunulmazlık müessesesi ile birlikte düzenlenmiştir. Buna göre; *"Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanının teklifi üzerine Meclisce başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar."*

Düzenlemeden de açıkça anlaşıldığı üzere, yasama sorumsuzluğu, fiil, yer ve kişi bakımından sınırlandırmalara tabi tutulmuştur. Yasama sorumsuzluğunun kapsamına giren fiillerin, oy, söz ve düşünce açıklaması olması gerekir¹⁸. Burada, özellikle düşünce açıklamalarının, söz dışında vücut davranışlarıyla ortaya koyulmasının da, sorumsuzluk kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır¹⁹. Oy, söz ve düşünce açıklaması dışında kalan davranışlar -örneğin maddi fiillerle işlenen suçlar- bakımından sorumsuzluk söz konusu olamayacaktır. Bu tip durumlarda, yasama dokunulmazlığı gündeme gelecektir.

Oy, söz ve düşüncelerin, yasama görevi ile doğrudan irtibatlı olması gerekli değildir. Diğer bir ifade ile meclis üyelerinin, mecliste ve meclis çalışmalarında meclis dışındaki oy, söz ve düşünce açıklamalarının, yasama görevi ile irtibatlı olduğu kabul edilecektir²⁰.

¹⁷ Söz konusu tartışmalar için bkz. **Sahir ERMAN**, Hakaret- Karşılıklı Tahkir- Teşrii Mensuriyetin Hukuki Mahiyeti ve Şumulü, İÜHF, C. XVII, S. 1-2, 1951, s. 461.

¹⁸ **DÖNMEZER, ERMAN**, No: 417, s. 251; **ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA**, s. 195; **KOCA, ÜZÜLMEZ**, s. 633; **DEMİRBAŞ**, s. 148; **HAKERİ**, s. 93.

¹⁹ **DÖNMEZER, ERMAN**, No: 417, s. 251; **KOCA, ÜZÜLMEZ**, s. 633; **ÖZTÜRK, ERDEM**, s. 138.

²⁰ **DÖNMEZER, ERMAN**, No: 417, s. 251; **ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA**, s. 195; **Veli Özer ÖZBEK, Nihat KANBUR, Pınar BACAĞIZ, Koray DOĞAN, İlker TEPE**, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Birinci Baskı, Ankara 2010, s. 175.

Oy, söz ve düşüncelerin, sorumsuzluk kapsamında mütalaa edilebilmesi için aranan ikinci şart, bunların, mecliste ya da meclis çalışmalarında açıklanmış olmasıdır. Böylece sorumsuzluğun yer bakımından sınırının meclis çalışmaları olduğu söylenebilir. Meclis çalışmaları ifadesinin, maddenin ihdas amacıyla doğru orantılı olarak geniş yorumlanması gerekir. Zira Anayasa, bu ifade ile meclis üyelerinin, meclis üyeliği görevlerini ifadan ibaret eylemlerini belirtmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, meclis genel kurul salonu, diğer meclis salonları, koridorları, yemekhaneleri, komisyon çalışma odaları²¹, hatta tuvaletleri²² bu kapsamda değerlendirileceği gibi, belli konularda bilgi edinmek için, meclis araştırması yapmakla yetkili kılınan bir komisyon, her nerede faaliyette bulunursa bulunsun, parlamenter faaliyette bulunduğu için, komisyon üyelerinin de yasama sorumsuzluğundan faydalanması gerekir²³. Keza, TBMM'yi temsilen, ulusalüstü kuruluşlarda veya başka ülkelerde bulunan meclis üyelerinin buralardaki çalışma ve faaliyetleri de yasama sorumsuzluğu kapsamındadır²⁴. Buna mukabil, meclis üyelerinin, yasama faaliyeti kapsamında olmayan söz ve düşünce açıklamalarının suç teşkil edeceği ifade edilmelidir.

Sorumsuzluk, zaman bakımından herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamıştır. Meclis üyeleri, meclis çalışmaları sırasında söyledikleri söz, kullandıkları oy ve düşünce açıklamalarından dolayı, gerek üyelik süresince, gerekse üyeliği sona erdikten sonra hiçbir ceza soruşturmasına ya da kovuşturmasına tabi tutulamazlar²⁵.

Yasama sorumsuzluğunun kişi bakımından sınırı, Anayasa'nın 83'üncü maddesinde "meclis üyeleri" şeklinde belirlenmiştir. Bu ifade uyarınca milletvekillerinin yanı sıra, milletvekili olmamasına rağmen, meclis dışından bakan olarak atanmış kişilerin de meclis üyeliği kapsamında yasama sorumsuzluğundan yararlanacağını belirtmek gerekir²⁶.

²¹ HAKERİ, s. 93.

²² ÖZTÜRK, ERDEM, s. 138.

²³ TEZİÇ, s. 375.

²⁴ Bülent TANÖR, Necmi YÜZBAŞIOĞLU, 1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 2001, s. 238.

²⁵ ÖZTÜRK, ERDEM, s. 139; ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA, s. 196; KOCA, ÜZÜLMEZ, s. 632; DEMİRBAŞ, s. 148.

²⁶ KOCA, ÜZÜLMEZ, s. 633.

4) Yasama Sorumsuzluğunun Hukuki Niteliği

Yasama sorumsuzluğunun hukuki niteliği hakkında temel olarak iki görüşün mevcut olduğu söylenebilir. Birinci görüşe göre sorumsuzluk, hukuka uygunluk nedenidir²⁷. Buna göre hakaret teşkil eden sözlerin yahut davranışların, meclis çalışmaları sırasında ifade edilmiş olması, fiilin haksızlık niteliğini ortadan kaldırdığından, baştan itibaren hukuka uygun vücuda geldiğini kabul etmek gerekecektir. Bu anlayış dairesinde, hukuka uygunluğun, hakkın icrasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak yasama sorumsuzluğu, milletvekilinin şahsına tanınmış bir hak olmadığı gibi, hakkın icrası hukuka uygunluk sebebinin varlığı için kişinin kendisine tanınmış ve doğrudan doğruya kullanabileceği subjektif bir hakkın varlığına ihtiyaç olduğundan, mutlak ve objektif bir mahiyet arz eden yasama sorumsuzluğunun bu kapsamda hukuka uygunluk sebebi olduğunu kabule imkan bulunmamaktadır.

Bir diğer görüşe göre ise yasama sorumsuzluğu, hukuka uygunluk sebebi olmayıp, şahsi cezasızlık nedenidir. Bunun doğal bir sonucu olarak da parlamento üyesinin söylediği sözün haksızlık içeriği devam etmesine rağmen, bu haksızlığı işleyen kişinin özelliği nedeniyle hakkında ceza tertip edilmesi mümkün değildir.

Bu iki görüş, sonuçları itibarı ile de birbirinden çok farklı bir mahiyettedir. Yasama sorumsuzluğunun fiilin haksızlık içeriğini kaldırmayıp, şahsi cezasızlık sebebi olduğu kabulünde, parlamento üyesinin, meclis çalışmaları sırasında üye olmayan bir kimseye yönelik hakaret teşkil eden sözlerine bu kimse karşılık verdiğinden, TCK'nın 129'uncu maddesinde karşılıklı hakaret başlığıyla düzenlenen özel haksız tahrik hükmünden yararlanması söz konusu olacaktır. Keza parlamento üyesini, bir başkasına hakaret etmesi için azmettiren kişi de, fiilin haksızlık içeriğinin devam ediyor olması nedeniyle ve bağlılık kuralı gereğince suça iştirakten sorumlu olacaktır. Sorumsuzluğun hukuka uygunluk nedeni olduğunun kabulü halinde ise, TCK 129'un da, suça iştirak kurallarının da tatbiki mümkün değildir.

Anayasa'da, meclis üyelerinin meclis çalışmalarında kullandıkları oy, söyledikleri söz ve ileri sürdükleri düşüncelerden sorumsuz oldukları belir-

²⁷ Söz konusu görüş hakkında bkz. **ERMAN**, s. 457; **Metin KIRATLI**, *Parlamentar Muafiyetler (Bizde ve Yabancı Memleketlerde)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 127, Ankara 1961, s. 29.

tilmekle birlikte, bu sorumsuzluğun, hukuki mi, cezai mi olduğu yahut da her ikisini de kapsayıp kapsamadığı konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Bu nedenle yasama sorumsuzluğunun hukuki niteliğinin şahsi cezasızlık sebebi olduğunu kabul eden yazarlar arasında da, bu hususta görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Doktrinde bir görüşe göre sorumsuzluk, hem hukuki hem de cezaidir. Dolayısıyla sorumsuzluk kapsamındaki davranışlarından dolayı meclis üyeleri hakkında ceza soruşturması ve kovuşturması yapılamayacağı gibi, haklarında tazminat davası açılması da mümkün değildir²⁸. Yargıtay'ın önceleri bu görüşe paralel içtihat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Yargıtay 4'üncü Hukuk Dairesi'nin 16.07.1958 tarih, 12171 E. ve 5006 K. sayılı ilamında; *...Bir mebusun teşrii vazife ifası sırasında ve Meclis kürsüsünde ika eylediği haksız fiilden dolayı, bu haksız fiil ister Meclis azasından birisine, ister Meclis reisine ve isterse Meclis dışında bulunan bir şahsa müteveccih olsun, mesuliyetsizliği prensibi hem cezai hem de hukuki ve mali olmak üzere mutlak ve katidir. Bu husus Anayasanın açık ifadesinden anlaşıldığı gibi doktrinde de bu şekilde kabul edilmiş bulunmaktadır. Filhakika Anayasada eğer sadece cezai mesuliyet derpiş edilmiş olsaydı metinde mebus hakkında(milletvekili) hakkında cezai takibat yapılamaz, mebus cezalandırılmaz gibi bir ibarenin kullanılması gerekirdi. Halbuki madde de mutlak mesuliyetsizlikten bahsedildiğine göre bunu hem cezai hem hukuki ve mali sahaya teşmil ve böylece kabul etmek zaruridir. Hemen bütün demokratik memleket Anayasalarında kabul olunan ve Anayasa Hukuklarında mebusların ademi mes'uliyet prensibi diye anılan prensibe göre, mebusların teşri vazifelerini ifa ederlerken her türlü tesir ve tazyikten beri olmaları ve korkmadan teşrii vazifelerini görebilmeleri gayesi derpiş olunmuştur. Ceza korkusu gibi yüksek tazminat ödemek korku ve endisesi de mebusları vazifelerini bihakkin ifadan geri bırakabilir...Ademi mesuliyetin hem cezai hem hukuki ve mali sahaya teşmili zaruri bulduğundan davacı vekilinin hilafına vaki müdafası varit görülmemiştir. Meclis kürsüsünde haksız fiil teşkil eden beyan ve mütalaasından dolayı bir mebus hakkında ancak Meclis Daimi Nizamnamesi(içtüzüğü)hükümleri tatbik edilebilir.”* demek suretiyle bu hususu ortaya koymuş bulunmaktadır²⁹.

²⁸ DÖNMEZER, ERMAN, No: 415, s. 251; HAKERİ, s. 92; DEMİRBAŞ, s. 149; ÖZBEK, KANBUR, BACAKSIZ, DOĞAN, TEPE, s. 175.

²⁹ ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA, s. 196, dp: 46.

Buna karşılık diğer bir görüşe göre ise sorumsuzluk, sadece cezai niteliktedir³⁰. Dolayısıyla sorumsuzluk, meclis üyesi hakkında cezai takibatın yapılmasını engellerken, tazminata hükmedilmesi mümkündür.

Kanımızca, meclis üyelerinin yasama sorumsuzluğu çerçevesinde işledikleri fiillerin hukuka aykırı olma özelliği devam etmektedir. Bu bakımdan sorumsuzluk, ceza hukuku bakımından şahsi cezasızlık sebebi oluşturur ve fiil haksızlık özelliğini koruduğundan, hukuk mahkemesinde tazminat davasına konu edilmesi mümkündür. Nitekim Yargıtay da son dönem verdiği kararlarda aynı yönde içtihat etmektedir. Örneğin, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 01.10.2001 tarih, 2001/4476 E. ve 2001/8768 K. sayılı ilamında; *“Davacı, 17.12.1999 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 36. birleşiminde Tahkim Yasa Tasarısı hakkında görüşlerini meclis kürsüsünden dile getirirken davalı milletvekili meclis sırasındaki yerinden davacıya hitaben “sen yalan söylüyorsun, riya yapıyorsun” sözleri ile sataşmada bulunmuştur. Anayasanın 83. maddesine göre TBMM üyeleri meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamaz iseler de, bu sorumsuzluk mutlak bir şekilde sınırsız değildir. Anayasanın bu ilkesinin kötüye kullanılıp kullanılmadığı değerlendirilirken özellikle (kamu yararı - kişisel yarar dengesinin) iyi kurulması gerekmektedir. Bir milletvekili sırf kişisel kinini tatmin için bir kimseye başkasının kişilik değerlerine saldırı teşkil edecek, bu bağlamda hakaret etmişse bu kişinin milletvekili dokunulmazlığından yararlandırılması dokunulmazlık kurumunun varoluş amacı ve nedeni ile bağdaşmaz. Anayasanın 83. maddesinde yer alan düzenlemenin amacı, millet vekilinin, yasamaya ilişkin olan yetkisini daha özgürce kullanmasını ve bu doğrultudaki çalışmalarını güvence altına almaktır. Madde ile güvence altına alınan ve dokunulmazlığı sağlanan, salt yasama faaliyeti ile sınırlı olan eylemlerdir. Bu faaliyetin sınırı dışına çıkılması durumunda, dokunulmazlığın korunmasına yönelik amaç ortadan kalkar. Bunun sonucu olarak da dokunulmazlığın varlığına ilişkin savunmaya itibar edilemez. Somut olayda, davacı milletvekilliği görevi nedeniyle yasa tasarısı hakkındaki düşüncesini ve eleştirilerini belirtmiştir. Davalının, bu eleştirilere karşı verdiği yanıt, yasama faaliyeti ile uyumluluk teşkil etmeyip doğrudan davacının kişiliğini hedef alan, onur ve saygınlığına saldırı oluşturan hakaret niteliğindedir. Davacının eleştirileri karşısında, ona duyulan kişisel öfke ve kızgınlıkla söylenmiş-*

³⁰ ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA, s. 196; KOCA, ÜZÜLMEZ, s. 632.

tir. Bu nedenle yasama dokunulmazlığı sınırları içinde değerlendirilemez. Mahkemece, davalı eyleminin hukuka uygun olmadığı gözetilmeksizin davanın tümünden reddedilmiş olması doğru değildir. Bu nedenle mahkemece yapılacak iş belirlenecek tazminata hükmedilmek üzere kararın bozulması gerekmiştir.” denilmiştir.

Karardan da anlaşılacağı üzere mecliste ileri sürülen düşüncelerin yasama sorumsuzluğu kapsamında olup olmadığı yönündeki değerlendirmede Yargıtay’ın kabul ettiği ölçütler; fiilin, meclis çalışmaları sırasında söylenip söylenmediği ve bu çalışmalarla nedensellik içerisinde olup olmadığı, kamu yararı amacıyla mı yoksa şahsi tatmin için mi hareket edildiği, bu bağlamda olayın gelişim süreci ve sınırın aşıp aşılmadığı şeklinde belirlenebilir.

5) Hakaret Suçu Bakımından Yasama Sorumsuzluğu

A) Genel Olarak

Yasama sorumsuzluğunun, parlamento üyelerinin, meclis çalışmaları çerçevesinde söylediği ve hakaret ve sövme suçlarını oluşturan sözlerini de kapsayıp kapsamadığına ilişkin doktrinde dört farklı görüş mevcuttur.

Birinci görüşe göre, hakaret ve sövmenin yasama faaliyeti ile bir ilgisi bulunmadığından, bu suçları oluşturan fiiller, yasama sorumsuzluğu kapsamına dahil değildir. Gerçekten bu anlayışa göre sözün, düşüncenin, bir fikir içermesi gerektiğinden³¹, bir fikir beyanı ihtiva etmeyen ve herhangi bir kimsenin onur, şeref ve haysiyetini zedeleyici nitelikteki hakaret ve sövme fiillerinin sorumsuzluk muhteviyatına dahil edilmesinin de mantıklı bir izahı bulunmamaktadır. Hakaret ve sövmelerin, meclis iç tüzüğüne göre disiplin yaptırımını öngörüyor olması yeterli olmadığı gibi, bu durum, söz konusu fiillerin ceza kanununa göre suç teşkil etmediği anlamına da gelmez³².

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, 24.06.1957 tarihli birleşiminde de; “*Kırşehir adıyla bir vilâyet kurulması hakkındaki Kanun lâyihasının görüşüldüğü Büyük Millet Meclisinin 12.06.1957 tarihli 80 nci birleşiminde zikredilen lâyihanın kabul ve heyeti umumiyesi üzerindeki konuşmalar dahi*

³¹ Faruk EREM, Ahmet DANIŞMAN, Mehmet Emin ARTUK, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ondördüncü Baskı, Ankara 1997, s. 174.

³² KIRATLI, s.50, 51; EREM, DANIŞMAN, ARTUK, s. 174.

tamamlandıktan sonra Osman Bölükbaşı usule aykırı bir şekilde gerçekleşen söz talebinin Başkanlıkça reddolunmasma rağmen kürsüye doğru ilerliyerek, Genel Kurul'a hitaben: 'Son söz milletvekilinindir, tüzük var, tüzük var. Utanın, utanın zalimlerin uşakları, topunuz ne olduğunuzu gösterdiniz haysiyetten mahram insanlar' cümleleriyle Meclise ve Başkanlığa hakarete bulunduğu ve bu yüzden üç birleşim için Meclis'ten ihracı kararlaştırılması üzerine salondan dışarı çıkarken hakaretlerine devamla: 'Namussuzlar, namussuz olmasanız bu kanunu böyle çıkarmazdınız, haysiyetsiz herifler, haysiyetsizler' sözlerini sarf ettiği ve arkasından koridora çıkan idare Amiri Ahmet Kocabyıkoğlu'nun, bu sözlerini kime karşı sarf ettiğini açıklamasını istemesini: 'Namussuzlar, müstebidin köpekleri, müstebit köpekler' şeklinde cevaplandırıldığı, belirlenmiştir. Büyük Millet Meclisi'ne açıkça hakaret ve tezyif teşkil eden bu hâdise üzerine müdafaasına müracaat olunan Osman Bölükbaşı, 'Heyeti Umumiye huzurunda sarf ettiği sözlerin Teşkilâtı Esasiye Kanununun 17 nci maddesi kapsamında adli bir takibata konu olamayacağını' ileri sürmüş ise de: Anılan maddenin mebusların Meclisteki rey, mütalâa ve beyanlarından ve bu rey, mütalâa ve beyanların neşir ve hariçte tekrar edilmelerinden mesul tutulamayacağı hususunu sınırlı bir surette zikretmiş olması karşısında mütalâa, rey ve beyan kavramları haricinde kalan küfür ve isnatları ve hakaretimiz sözleri adem-i mesuliyet müessesesinin kapsamı içinde kabul etmeye hukuken ve mantıken imkân tasavvur edilemeyeceği gibi, beyan ve mütalâa kavramlarının her hangi bir hakareti ihtiva eylemeyeceği açıklığı karşısında bu müdafaası mesnetsiz görülmüştür³³." denilmekle, hakaret ve sövme teşkil eden fiillerin, yasama sorumsuzluğu çerçevesinde mütalaa edilemeyeceği karara bağlanmıştır.

Görüldüğü üzere 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde, hakaret ve sövme suçlarının yasama sorumsuzluğu kapsamında mütalaa edilip edilmeyeceğine ilişkin olarak uygulamada, birinci görüş benimsenmiştir.

Birinci görüş, bazı ülkelerin Anayasalarında da açıkça benimsenmiştir. Alman Anayasası'nın 46'ncı maddesi, bunlara örnek olarak gösterilebilir. Nitekim maddenin birinci fıkrasının ilk cümlesinde yasama sorumsuzluğu hükme bağlandıktan sonra ikinci cümle, hakaret içeren sözlerin sorumsuzluk kapsamına dahil olmadığını açıkça ifade etmektedir³⁴.

³³ Çevrimiçi <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c020/tbmm10020085.pdf>.

³⁴ Çevrimiçi http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0223.

İtalyan müellif Manzini tarafından savunulan ikinci görüşe göre ise, milletvekili, denetim görevini ifa veya milletvekilliği göreviyle ilgili diğer bir nedenden dolayı üçüncü bir kişi hakkında ahlaki olmayan veya alçaltıcı sözleri ifade etmek zorunda kalmış bulunabilir. Böyle hallerde sorumsuzluk mevcutken, milletvekilinin, beyanları konusuna açıkça yabancı kalan hakaret veya sövme teşkil eden sözleri sarf etmesi durumunda, sorumsuzluktan faydalanması mümkün değildir³⁵. Bu görüş, hakaret suçunun yöneldiği kişi bakımından bir ayırmda bulunma cihetine gitmektedir. Parlamento üyelerinin birbirlerine yönelttikleri ve hakaret ve sövme teşkil eden sözler yasama sorumsuzluğu kapsamında kabul edilebilirse de, parlamento dışındaki bir kimseye karşı işledikleri hakaret ve sövmelerden sorumlu tutulmalıdırlar. Çünkü parlamento üyelerinin birbirlerine karşılık verme imkanları mevcuttur. Aynı durum, hakarete uğrayan ve parlamento üyesi olmayanlar bakımından geçerli değildir³⁶.

Üçüncü bir anlayışa göre, parlamento üyelerinin parlamentoda söyledikleri sözler hakaret suçunu oluştursa da, yasama sorumsuzluğu kapsamında olup, üyeler haklarında cezai takibat başlatılabilmesi mümkün değildir³⁷. İfade edelim ki doktrinde ve uygulamada hakim olan görüş de budur.

Dördüncü ve son görüş ise, parlamento üyelerinin hakaret teşkil eden söz ve davranışlarının yasama sorumsuzluğu kapsamında kabul edilebilmesi için, bunların, yasama görevi ile ilgili olmasını ve yasama görevinin kasten suiistimal edilmemiş olmasını şart koşturmaktadır³⁸.

B) Hakaret Suçunun Unsurları ve Yasama Sorumsuzluğu Bakımından Özellikleri

a) Huzurda ve Gıyapta Hakaret

Eski Türk Ceza Kanunu'nda "hakaret ve sövme cürümleri" başlığı altında yer alan hakaret suçu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda özel hükümler kısmında ikinci kitabın "Kişilere Karşı Suçlar" başlığında, "Şerefe Karşı Suçlar" bölümünde düzenlenmiştir. Hakaret suçu TCK m. 125'te "*bir kim-*

³⁵ EREM, DANIŞMAN, ARTUK, s. 175.

³⁶ KIRATLI, s. 56; EREM, DANIŞMAN, ARTUK, s. 175.

³⁷ EREM, DANIŞMAN, ARTUK, s. 175.

³⁸ KIRATLI, s. 56; EREM, DANIŞMAN, ARTUK, s. 175.

seye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden veya sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. Mağdurun gıyabında hakaretin cezalandırılabilmesi için fiilin en az üç kişiyle ihtilat ederek işlenmesi gerekir.” şeklinde düzenlenmiştir. Görülmektedir ki, ilgili hükümde huzurda hareket ve gıyapta hakaret arasında verilecek cezanın ağırlığı noktasında bir ayrıma gidilmemiştir.

Ayrıca fiilin mağduru muhatap alan sesli, yazılı veya görüntülü bir iletiyle işlenmesi halinde de aynı yaptırım öngörülmüştür. Burada sözü edilen “ileti” terimi ile her türlü iletişim araçları bu kapsama dahil edilmiştir³⁹. Maddede sesli, yazılı veya görüntülü mesajdan söz edilmekte olduğundan mektup, telgraf, telefon ve benzeri araçlarla yapılan hakaret de huzurda hakaret olarak cezalandırılacaktır⁴⁰. Mağduru muhatap alan ileti mağdura gönderilmemiş ancak yine de mağdurun eline geçmiş ise, hakaret suçu huzurda işlenmiş sayılacaktır. Mağdurun eline geçmemiş olmasına rağmen üç kişiyle ihtilat koşulu gerçekleşmiş ise, bu durumda da gıyapta hakaret suçu işlenmiş olacaktır. Görüldüğü gibi huzurda hakaret suçunun işlenmiş sayılması için failin ve mağdurun birbirini görmeleri şart değildir⁴¹.

Meclis çalışmaları sırasında, bir milletvekilinin diğer milletvekiline cep telefonu aracılığıyla ileti göndererek hakaret etmesi, yukarıdaki izah karşısında huzurda hakaret olarak kabul edilmelidir. Burada önemli olan, bu şekilde işlenen hakaret suçunun, yasama sorumsuzluğu kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Kanaatimizce, Anayasanın 83’üncü maddesi uyarınca, meclis çalışmaları sırasında açıklanan düşüncelerin tamamı, açıklanma şekline bakılmaksızın sorumsuzluk kapsamında kaldığından, buna olumlu yanıt vermek gerekir. Zira bir milletvekilinin hakaret içeren sözler yazdığı kağıdı diğer bir milletvekiline vermesiyle, cep telefonu vasıtasıyla hakaret içerikli bir yazılı iletiyi göndermesi arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Huzurda hakareten farklı olarak gıyapta hakarete ise, en az üç kişiyle ihtilat koşuluna yer verilmiştir. İhtilat, aleniyetten farklı olmakla birlikte, fiilin başkaları tarafından duyularak bilgi edinilecek şartlar altında işlenmesi

³⁹ Veli Özer ÖZBEK, Nihat KANBUR, Koray DOĞAN, Pınar BACAKSIZ, İlker TEPE, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara 2010, s.498.

⁴⁰ Bkz. TCK m.125 gerekçesi.

⁴¹ ÖZBEK ve diğerleri, s.498.

durumunu ifade eder⁴². Bu koşulun yerine getirilmesi bakımından en az üç kişinin bir arada bulunması veya fiili aynı anda öğrenmeleri şart değildir. Dolayısıyla fail fiili değişik zamanlarda bildirse de en az üç kişiyle ihtilat koşulu gerçekleşmiş olabilir. Ancak fiiller farklı ise, gıyapta hareket suçu oluşmayacaktır. Diğer yandan değerlendirilmesi gereken husus, üç kişinin hesaplanmasında failin hesaba katılıp katılmayacağı meselesidir. Bize göre, üç kişiyle ihtilat koşulunun yerine gelmesi için fail dışındaki üç kişinin varlığı gereklidir. Ayrıca ihtilat yapılan kişilerin, yapılan hareketin anlamını kavrayabilmeleri gerekir. Buna göre, akıl hastalığı, sağırlık, sarhoşluk vb. hallerde bu kişiler sözün hakaret içeriğini anlayabilecek durumda değil ise, ihtilat unsuru gerçekleşmiş olmayacaktır⁴³.

Bir parlamento üyesinin, parlamentodaki konuşmasında, diğer bir üyeyi hedef alan hakaret içerikli sözler sarf etmesi, hakaretin yöneltildiği üyenin, konuşmanın yapıldığı oturumda bulunmaması halinde gıyapta hakaret oluşturur.

b) Suçla Korunan Hukuki Değer

Hakaret suçunda bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldırmak ifadelerine yer verilmiş olup, bu suç ile korunan hukuki değer, kişilerin şerefi, haysiyet ve namusu, toplum içindeki itibarı, diğer fertler nezdindeki saygınlığıdır⁴⁴.

c) Suçun Maddi Unsurları ve Manevi Unsuru

Hakaret suçunda fail bakımından bir özellik aranmamaktadır. Herkes bu suçun faili olabilir. Aynı durum mağdur bakımından da söz konusu olup, herhangi bir kimse bu suçun mağduru olabilecektir. Mağdur olan kişinin ölü olması durumunda ise, uygulanması söz konusu olacak hüküm “Kişinin Hatırasına Hakaret” başlıklı TCK m.130’dur. Örneğin bir parlamento üyesinin,

⁴² Yargıtaya göre de ihtilat ve aleniyet birbirinden farklıdır. Bkz.:”...İhtilat unsurunda hedef, saldırılan ‘kişilerce duyulması ve bilgi edinilmesi’ olduğu halde aleniyette, umumi bir yerde işlenen fiilin başkaları tarafından görülüp işitilmesi şart olmayıp, görülüp işitilebilir olması yeterli sayılır...” YCGK 31.1.1983, 9-482/18, (Savaş/Mollamahmutoğlu’ndan aktaran: Özbek ve diğerleri, s. 499).

⁴³ **Durmuş TEZCAN, Mustafa Ruhan ERDEM, R. Murat ÖNOK**, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Ankara 2010, s. 463.

⁴⁴ Bkz. TCK m.125 gerekçesi.

meclis çalışmalarında merhum siyasetçilerden birine hakaret etmesi bu kapsamdadır.

Suçun maddi unsurunun hareket kısmını, somut bir fiil veya olgu isnat etmek ile sövmek filleri oluşturmaktadır. İsnat olunan hususun belirli olması şarttır. Fiilin belirli olması için fiil veya olgunun teşhis edilebilecek açıklıkta olması yeterlidir⁴⁵. Ayrıca somut bir fiil veya olgunun isnadı; söz, yazı, resim veya işaretle açık veya örtülü yapılabilir. Bu husus, yasama sorumsuzluğunun fiile ilişkin sınırlarıyla örtüşür bir mahiyet arz etmektedir.

İsnat edilen fiil veya olgunun bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte olması gerekir. Hakaret suçu soyut nitelikte bir suç olup, bunun bir sonucu olarak fiilin tamamlanması için herhangi bir neticenin meydana gelmesi gerekmez. Suçu oluşturan davranışın ikasıyla suç tamamlanıp bittiğinden, hakaret, ani suç özelliği taşımaktadır.

Hakaret suçunun oluşabilmesi için failin bilerek ve isteyerek hareket etmesi gerekir. Bu suç doğrudan kastla işlenebilen bir suçtur. Bu kapsamda söz konusu fiilin “şaka” niteliği taşıyıp taşımadığı her somut olaya göre değerlendirilmelidir⁴⁶. Suçun gıyapta işlenmesi bakımından hakaret içeren söz, yazı veya hareketin üç kişiyle ihtilatı koşulunun kast kapsamında değerlendirilmesi halinde, failin kastının bu ihtilat unsurunu içermesi gerekmektedir. Örneğin, meclis koltuğunda oturduğu sırada, yanındaki arkadaşına, onun duyabileceği şekilde bir başka milletvekili ile ilgili söylediği sözler, başkaca iki milletvekili tarafından da duyulan parlamento üyesinin ihtilat kastı bulunmadığından, gıyapta hakaret suçunu işlemediği söylenebilir.

d) Hukuka Aykırılık Unsuru

Hukuka aykırılık unsuru bakımından öncelikle hukuka uygunluk nedenlerinden hakkın kullanılması bağlamında ihbar ve şikâyet hakkına değinmek

⁴⁵ “...fiilin muayyen sayılabilmesi için şahsa, şekle, konuya, yere ve zamana ilişkin unsurlar gösterilmiş olmalıdır. Bu unsurların tamamının birlikte söylenmesi şart değildir. Sözlerin, isnad edilen fiili belirleyecek açıklıkta olması yeterlidir.” CGK, 23.11.1992, 283/306 (Osman YAŞAR, Hasan Tahsin GÖKCAN, Mustafa ARTUÇ, Yorumlu Uygulamalı Türk Ceza Kanunu, Ankara 2010, s. 3907).

⁴⁶ Bkz.: Yargıtay 4.CD., 20.5.2009, 9987/9621, “...şaka niteliğinde kabul edilen sözlerde hakaret suçunun manevi unsurunun oluşmadığı ve sanığın suç kastının bulunmadığı yolundaki yetersiz gerekçeyle beraat kararı verilmesi...” (www.kazanci.com.tr), (ÖZBEK ve diğerleri, s.519).

yerinde olacaktır. İhbar ve şikâyet hakkının kullanılabilmesi için gereken koşullar; ihbar ve şikâyetin yetkili organlara yapılması, ihbar ve şikâyetin konusunu oluşturan fiilin gerçek olması, ihbar ve şikâyetle yer kullanılan ifadeler arasında düşünsel bir bağ bulunmasıdır⁴⁷. Bu bağlamda bir milletvekilinin, diğeri hakkında meclis başkanlığına verdiği ihbar dilekçesi, hakaret suçunu oluşturmayacaktır.

Hakkın kullanılması çerçevesinde bu başlık altında incelenmesi gereken haber verme ve eleştiri hakkı ise, basın özgürlüğünün bir parçasıdır. Ancak “kişilik haklarını”⁴⁸ ilgilendiren bir yayının haber niteliğini taşıması, haberin gerçek ve güncel olmasına, yayınlamada kamusal ilgi ve yararın bulunmasına ve verilen haberle işlenen suç arasında düşünsel bir bağın bulunmasına bağlıdır⁴⁹. Haberin gerçek olma gerekliliğinin yerine getirildiğinin kabulü için gazetecinin, bir olayı gündeme getirip tartışmadan önce haberin doğruluğunu bütün imkanlarını kullanarak araştırması gerekmektedir⁵⁰. Haberin doğru ve güncel olmasının yanı sıra ilgili haberin verilmesinde kamu yararı ve ilgisi bulunmalıdır. Ayrıca haberde kullanılan ifadelerle verilen haber arasında düşünsel bağın bulunması gerekli olup, bu durum haberin yazımındaki üslubun kişilik hakkını zedeleyecek nitelikte olmaması anlamına gelir. Bu kapsamda haberin içeriğinin suç oluşturup oluşturmadığı AİHS m.10 dikkate alınarak tespit edilirken, bu düzenleme ile AİHM içtihatları bir arada değerlendirilmelidir⁵¹. Kişisel ve siyasal haklar kategorisinde mütalaa edilen⁵² ifade özgürlüğü, sözleşmedeki hakların kullanılabilmesi çeşitli şekillerdeki ifadelerle ortaya çıkacağından, özgürlüklerin kaynağıdır. Bu özelliği dolayısıyla, İnsan Hakları Avrupa

⁴⁷ Nur CENTEL/Hamide ZAFER/Özlem Yenerer ÇAKMUT, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar, İstanbul 2007, s.235.

⁴⁸ Kişilik hakkı, kişinin toplum içindeki saygınlığını ve kişiliğini serbestçe geliştirmesini sağlayan unsurların tümü üzerindeki haklardır. Nitekim kişinin özel yaşamı da kişilik hakkı kapsamındadır. Çetin ÖZEK, Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, İstanbul 1999, s. 244.

⁴⁹ TEZCAN, ERDEM, ÖNOK, s.465; Muharrem ÖZEN, Hakaret Suçlarında Haber Verme ve Eleştiri Hakkı, 3. Yılında Yeni Ceza Adaleti Sistemi, Ed. Bahri Öztürk, Ankara 2009, s.315 vd; CENTEL, ZAFER, ÇAKMUT, s.231; Ahmet Caner YENİDÜNYA/Mehmet Emin ALŞAHİN, Bireyin Şerefine Karşı Suçlar, TBBD, S. 68, 2007, s. 62 vd.

⁵⁰ Fressoz ve Roire/Fransa kararı başvuru tarihi: 29183/95, karar tarihi: 21.01.1999 <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=25577&>

⁵¹ TEZCAN, ERDEM, ÖNOK, s.467, 468.

⁵² Reyhan SUNAY, İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001, s. 9.

Mahkemesi'nin 1988 yılında girdiği yeniden yapılanma sürecinin hemen akabinde verdiği ilk kararın sembolik olarak ifade özgürlüğü ile ilgili olması dikkat çekici bir husustur⁵³.

AİHM içtihatları da dikkate alındığında ifade özgürlüğünün demokratik toplumlarda bireylerin gelişimini sağlayan temel dayanaklarından olduğu⁵⁴, basın özgürlüğünün de ifade özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır⁵⁵. İfade özgürlüğü sadece olağan olan, normal karşılanan, zararsız kabul edilen düşüncelerin açıklanması değil, aynı zamanda devlete veya toplumun belirli bir kısmına rahatsız edici gelen, endişe veren ifadeler bakımından da geçerlidir⁵⁶. Bu bağlamda ifade özgürlüğü siyasi, toplumsal, kamusal haberler veya tartışmalar olduğunda daha geniş bir şekilde yorumlanmalıdır⁵⁷.

Bir parlamento üyesinin, meclis çalışmaları sırasında bir kimseye hakaret etmesi, onun bakımından şahsi cezasızlık sebebi oluştursa fiilin haksızlık içeriğinin devam ettiğini yukarıda izah etmiştik. Milletvekilinin hakaret içeren sözlerinin basın mensupları tarafından haber olarak verilmesinin ise, haber verme hakkının kullanılması kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Esasen milletvekilinin suç oluşturan sözlerinin herhangi bir ekleme yapılmaksızın yayınlanması halinde, hakaret teşkil eden sözler basın mensubuna ait olmadığından, basın mensubunun haksızlık teşkil eden bir davranışının bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak basın mensubu, bu sözlere katıldığı, muhatabının, bu sözlere layık bir insan olduğunu söyleyerek haber yaparsa, haber verme hakkının sınırları dahilinde hareket etmediğinden, hakaret suçundan sorumlu olacaktır.

Son olarak diğer bir hukuka uygunluk nedeni olarak mağdurun rızası söz konusu olabilir. Mağdurun açık veya zımni rızasının varlığı halinde bu suçla bireysel bir yarar korunduğu için üzerinde tasarruf edilebileceğinden

⁵³ **Vahit BIÇAK**, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce, Y. 6, S. 24 s. 56.

⁵⁴ Handyside/Birleşik Krallık, 7.12.1976, prg. 49; Tezcan/Erdem/Önok, s.468.

⁵⁵ **Mehmet Semih GEMALMAZ**, “İnsan Hakları Hukuku Açısından İfade Özgürlüğü”, in: Prof. Dr. Sahir Erman’a Armağan, İÜHF Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, No.8, İstanbul, 1999, s.327; **M. Şükrü ALPASLAN**, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uygulamasında Düşünce ve Basın Özgürlüğü”, in: Prof. Dr. Sahir Erman’a Armağan, İÜHF Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, No:8, İstanbul, 1999, s.34.

⁵⁶ The Guardian/Birleşik Krallık, 26.11.1991, prg. 59’dan aktaran: **GEMALMAZ**, s. 300-301.

⁵⁷ **ALPASLAN**, s. 32.

hareketle hukuka aykırılığın ortadan kalkacağı söylenebilecektir⁵⁸. Ancak burada, mağdurun, bu sözlerin söylenmesinin ardından verdiği icazet ile rıza kavramının birbirine karıştırılmamasına dikkat edilmelidir. Zira hukuka uygunluk sebebi olarak rıza, icra hareketleri gerçekleştirilmeden yahut en geç gerçekleştirildiği sırada açıklanmalıyken, icra hareketleri tamamlandıktan sonra vuku bulan icazet halinde fiil hukuka uygun hale gelmemekte, icazet beyanı, yalnızca ceza muhakemesi hukuku kapsamında şikayet kurumu kapsamında mütalaa edilebilmektedir.

e) Daha Ağır Ceza Verilmesini Gerektiren Nitelikli Haller

Nitelikli haller faile daha fazla veya daha az ceza verilmesini gerektiren hallerdir. TCK m.125/3'te belli haller sayılmış olup, bu hallerde verilecek cezanın bir yıldan az olamayacağına hükmedilmiştir. Bunlar; hakaret suçunun kamu görevlisine karşı görevinden dolayı işlenmesi, kişinin dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yılmaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı işlenmesi, kişinin mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle işlenmesi halleridir. Diğer yandan TCK m.125/4 hakaretin alenen işlenmesi halinde ceza altıda biri oranında artırılacağına hükmetmiştir. Aleniyet, kalabalık sayılabilecek kadar kişinin hakareti öğrenmelerinin imkan dahilinde olması halinde söz konusu olur⁵⁹. Bu hususta ayrıntıya girmeden, parlamento üyesinin işlediği hakaret suçlarında, maddede sayılan nitelikli hallerin oluşmasının mümkün olduğunu ifade etmekle yetineceğiz. Zira hakaret teşkil eden fiilin suçun temel şeklini ya da nitelikli hallerini oluşturması, yasama sorumsuzluğunun, şahsi cezasızlık sebebi sayılması bakımından bir etki doğurmamaktadır.

f) Kusurluluğu Etkileyen Sebepler

TCK m. 129/1 hakaret suçunun haksız bir fiile tepki olarak işlenmesi halinde faile verilecek cezanın üçte birine kadar indirilebileceğine ya da ceza

⁵⁸ Maurach/Schroeder/Maiwald'dan aktaran: TEZCAN, ERDEM, ÖNOK, s. 469.

⁵⁹ Yargıtay 4.CD., 24.9.1998, 7677/8230, "...İlçe merkezinden hakaretin herkese açık ya da kapalı yerde işlenip işlenmediği açıklanmadan..."; Yargıtay 2.CD.,15.2.2010, 2009/2196, 2010/3901, "...Sanığın katılanın dışarıda park halinde bulunan arabasının üzerine hakaret içeren sözlerin yazılı olduğu kağıdı koyması şeklindeki eyleminde, hakaret suçunun alenen işlenip işlenmediğinin araştırılıp tartışılmaması, yasaya aykırıdır."

vermekten vazgeçilebileceğine hükmetmiştir. Bu düzenleme ile hakaret suçuna ilişkin özel bir haksız tahrik hükmü öngörülmüştür. Bu halde TCK m. 29’da yer alan genel haksız tahrik hükmü değil, koşullarının gerçekleşmesi halinde TCK m. 129/1 uygulama alanı bulacaktır. TCK m. 129/1’in uygulanabilmesi için mağdurun haksız bir eyleminin olması, kişinin eyleminin hakaret olması ve hakaretin haksız eylemi yapan kişiye karşı işlenmiş olması gerekir⁶⁰. Hakaret suçu, üçüncü kişiye yönelik haksız fiile tepki olarak da işlenebilir. Bu halde de haksız eylemi yapan kişiye karşı işlenmiş olması gerekir⁶¹.

TCK m. 129/2 hükmü hakaret suçunun kasten yaralama suçuna tepki olarak işlenmesi durumuna yer vermektedir. Kasten yaralamanın hakaret suçunun failine veya üçüncü bir kişiye yönelmesi arasında ayırım yapılmamış olup, bu bağlamda bu hükmün kasten öldürme suçu bakımından da uygulanması gerektiği ileri sürülmüştür⁶². Bu hükmün meşru savunma hali olduğu ileri sürülmüş⁶³ olsa dahi, bizim de katıldığımız diğer bir görüşe göre, özel haksız tahrik halidir⁶⁴.

Bir parlamento üyesinin, diğer bir üye tarafından kendisine tehditte bulunulması halinde ona hakaretimiz sözler söylemesi durumunda, TCK m. 129/1 hükmünün uygulama alanı bulabileceği kuşkusuzdur. Ancak bu durumda kusurluluğun azaldığının kabulüyle parlamento üyesi hakkında cezaya hükmedilmesi söz konusu olabileceğinden, durumun, yasama sorumsuzluğu çerçevesinde değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca, TCK m. 129, bu durumda bulunan herkes bakımından uygulama alanı bulabilecekken, sadece parlamento üyelerine tanınan yasama sorumsuzluğu özel bir düzenleme olduğundan, meselenin sorumsuzluk kuralları çerçevesinde halli gerekir. Aynı husus, TCK m. 129/2 hükmünde düzenlenen, kasten yaralamaya tepki olarak işlenen hakaret suçu bakımından da geçerlidir.

⁶⁰ Bu nedenle hukuka uygun bir fiile tepki olarak işlenen hakaret suçunda TCK m.129/1 uygulanmayacaktır (ÖZEN, s. 33).

⁶¹ Mehmet Emin ARTUK, Ahmet GÖKCEN, Ahmet Caner YENİDÜNYA, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara 2010, s. 406; ÖZEN, s. 31.

⁶² ARTUK, GÖKCEN, YENİDÜNYA, s. 407; TEZCAN, ERDEM, ÖNOK, s. 471.

⁶³ Sahir ERMAN, Hakaret ve Sövme Suçları, 2. bs., İstanbul, 1989, s.221; ÖZEN, s. 43.

⁶⁴ İlhan ÜZÜLMEZ, “Hakaret Suçu”, CHD, Y.5, S.12, 2010, s. 65.

g) Suçun Özel Görünüş Şekilleri

Hakaret suçuna kural olarak teşebbüs mümkün değildir. Ancak örneğin hakaret içeren bir mektubun mağdura ulaşmadan önce başkası tarafından alınıp yok edilmesi halinde huzura eşit sayılan bir araçla işlenen hakaret suçu teşebbüs aşamasında kalmıştır⁶⁵. Bir parlamento üyesinin, kağıda yazdığı hakaret içeren sözleri, bit başka üyeye ulaştıramaması durumu da hakaret suçuna teşebbüs olarak kabul edilmelidir. Burada önemli olan, parlamento üyesine gönderilen hakaretimiz yazının, onun eline geçmeden önce, yazıyı gönderen üye tarafından geri alınması durumudur. Kuşkusuzdur ki bu durumda yazıyı gönderen üye, icra hareketleri tamamlanmadan suçtan döndüğünden, gönüllü vazgeçme hükümlerinden yararlanacaktır⁶⁶. Bu durumda hakaret suçu oluşmadığından, yasama sorumsuzluğundan söz edilmesi de mümkün değildir.

Daha önce müteaddit defalar dile getirdiğimiz üzere yasama sorumsuzluğu, şahsi cezasızlık sebebi olması dolayısıyla fiilin haksızlık içeriğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle bir parlamento üyesini, bir başkasına hakaret etmesi için azmettiren veya ona yardım eden kişi de, fiilin haksızlık içeriğinin devam ediyor olması nedeniyle ve bağlılık kuralı gereğince suça iştirakten sorumlu olacaktır. İştirak kurallarının tatbiki bakımında ise özellik arz eden bir durum bulunmadığından TCK m.37 vd. maddelerinde yer alan genel kurallar uygulama alanı bulacaktır.

İçtima bahsinde ise parlamento üyesinin, hakaret suçunu bir suç işleme kararının icrası kapsamında aynı kişiye değişik zamanlarda işlemesi dolayısıyla zincirleme suçun, tek hareketle fiilin birden fazla kişiye karşı işlemesi dolayısıyla da aynı neviden fikri içtimanın gündeme gelmesi söz konusu olabilir. Nitekim TCK, hakaret suçu ile ilgili olarak özel bir zincirleme suç hükmüne de yer vermiştir (TCK m. 125/5). Hükme göre: “*Kurul halinde çalışan kamu görevlilerine görevlerinden dolayı hakaret edilmesi halinde suç, kurulu oluşturan üyelere karşı işlenmiş sayılır. Ancak, bu durumda zincirleme suça ilişkin madde hükümleri uygulanır*”. Tüm bu hallerde de, suçu işleyen üyenin yasama sorumsuzluğundan faydalanması mümkün olup, suçun içtima halinde işlenmesinin bir önemi bulunmamaktadır.

⁶⁵ TEZCAN, ERDEM, ÖNOK, s. 431.

⁶⁶ ÖZBEK ve diğerleri, s. 526.

Sonuç

Parlamente sistemde temsil yetkisinin gereği olarak milletvekilleri, yasama fonksiyonu kapsamında, yürütmenin faaliyetlerini denetlerken tespit ettiği aksaklıkları rahatlıkla dile getirebilmelidir. Dolayısıyla yasama sorumsuzluğu, milletvekillerinin, yasama görevlerini icra sırasında, düşüncelerini, her türlü baskıdan uzak olarak ifade edebilmelerini, görevlerini yerine getirirken bağımsızlıklarının ve güvencelerinin teminat altına alınmasını sağlamak amacıyla kabul edilmiştir. Bu haliyle de sorumsuzluk, kişiye özel değil, parlamente sistemin işleyişinin amaca uygun olarak temini ve devamı için öngörölmüş bir güvencedir.

Yasama sorumsuzluğunun hukuka aykırılığı ortadan kaldırmayıp, fiili işleyen kişinin yürüttüğü faaliyetin niteliğinden kaynaklanan bir şahsi cezasızlık sebebi oluşturmaktadır. Bu nedenle sonuç kısmında esasen değinilmesi gerektiğini düşündüğümüz mesele, ceza takibatı bakımından sorumsuzluk halleri kapsamında nasıl hareket edilmesi gerektiğidir. Bu kapsamda hakaret suçunu işleyen bir parlamento üyesinin bu fiilin şikayet yoluyla savcılığa intikal etmesi halinde savcının, *“cezayı kaldıran şahsi sebep olarak etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanmasını gerektiren koşulların ya da şahsi cezasızlık sebebinin varlığı halinde, Cumhuriyet savcısı kovuşturmaya yer olmadığı kararı verebilir”* hükmünü haiz olan CMK m. 171/1 uyarınca kovuşturmaya yer olmadığına karar vermesi mümkündür. Bu hükmü göz önünde bulundurmayarak iddianame düzenlenmesi halinde dahi, iddianame kendisine sunulan mahkeme, şüphelinin lehine olan şahsi cezasızlık sebebinin iddianamede dikkate alınmaması dolayısıyla iddianamenin CMK’nın 170’inci maddesine uygun olmadığı gerekçesiyle iadesine karar verebilecektir.

Parlamento üyesi hakkında bir şekilde ceza davasının açılmış olması halinde ise, CMK m. 223/3 dikkate alınarak, olayda bir şahsi cezasızlık sebebi bulunması dolayısıyla ceza verilmesine yer olmadığı kararı verilmesi gerekecektir.

Bibliyografya

I- Basılı Eserler:

Abdülkadir UDEH, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku -Genel Hükümler- (Çeviren: Ali ŞAFAK), Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2012

Ahmet Caner YENİDÜNYA/Mehmet Emin ALŞAHİN, Bireyin Şerefine Karşı Suçlar, TBBD, S. 68, 2007

Atilla ÖZER, Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası, Bilim Yayınları, Ankara 1984

Bahri ÖZTÜRK, Mustafa Ruhan ERDEM, Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku, 11. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2011

Bülent TANÖR, Necmi YÜZBAŞIOĞLU, 1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku, YKY, İstanbul 2001

Çetin ÖZEK, Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, Alfa, İstanbul 1999

Durmuş TEZCAN, Mustafa Ruhan ERDEM, R. Murat ÖNOK, Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Seçkin, Ankara 2010

Erdoğan TEZİÇ, Anayasa Hukuku, Yedinci Bası, Beta, 2001

Faruk EREM, Ahmet DANIŞMAN, Mehmet Emin ARTUK, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Tümüyle Gözden Geçirilmiş Ondördüncü Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 1997

Hakan HAKERİ, Ceza Hukuku Genel Hükümler, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2011

İbrahim Ö. KABOĞLU, Anayasa Hukuku Dersleri, Yenilenmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2005

İlhan ÜZÜLMEZ, "Hakaret Suçu", CHD, Y.5, S.12, 2010

M. Şükrü ALPASLAN, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uygulamasında Düşünce ve Basın Özgürlüğü", in: Prof. Dr. Sahir Erman'a Armağan, İÜHF Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, No:8, İstanbul, 1999

Mahmut KOCA, İlhan ÜZÜLMEZ, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 4.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2011

Mehmet Emin ARTUK, Ahmet GÖKCEN, Ahmet Caner YENİDÜNYA, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Yeniden Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2011

Mehmet Emin ARTUK, Ahmet GÖKCEN, Ahmet Caner YENİDÜNYA, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Turhan, Ankara 2010

Mehmet Semih GEMALMAZ, “İnsan Hakları Hukuku Açısından İfade Özgürlüğü”, in: Prof. Dr. Sahir Erman’a Armağan, İÜHF Eğitim, Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, No.8, İstanbul, 1999

Metin KIRATLI, Parlamenter Muafiyetler (Bizde ve Yabancı Memleketlerde), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 127, Ankara 1961

Muharrem ÖZEN, Hakaret Suçlarında Haber Verme ve Eleştiri Hakkı, 3. Yılında Yeni Ceza Adaleti Sistemi, Ed. Bahri Öztürk, Seçkin, Ankara 2009

Nur CENTEL/Hamide ZAFER/Özlem Yenerer ÇAKMUT, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar, Beta, İstanbul 2007

Osman YAŞAR, Hasan Tahsin GÖKCAN, Mustafa ARTUÇ, Yorumlu Uygulamalı Türk Ceza Kanunu, Adalet, Ankara 2010

Reyhan SUNAY, İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001

Sahir ERMAN, Hakaret- Karşılıklı Tahkir- Teşrii Masuniyetin Hukuki Mahiyeti ve Şumulü, İÜHF, C. XVII, S. 1-2, 1951

Sahir ERMAN, Hakaret ve Sövme Suçları, 2. bs., İstanbul, 1989

Sulhi DÖNMEZER, Sahir ERMAN, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım Cilt:I, Yeniden Gözden Geçirilmiş 9. Bası, Filiz Kitabevi, 1985, No:413

Şeref GÖZÜBÜYÜK, Suna KİLİ, Türk Anayasa Metinleri (1839-1980), 2. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982

Timur DEMİRBAŞ, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Güncellenmiş 6. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2009

Vahit BIÇAK, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce, Y. 6, S. 24

Veli Özer ÖZBEK, Nihat KANBUR, Koray DOĞAN, Pınar BACA-KSIZ, İlker TEPE, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara, Seçkin, 2010

Veli Özer ÖZBEK, Nihat KANBUR, Pınar BACA-KSIZ, Koray DOĞAN, İlker TEPE, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Birinci Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2010

II- Web Tabanlı Kaynaklar:

William PETYT, Jus Parliamentarium, Londra, 1739 (books.google.com)

www.kazanci.com.tr

www.yargitay.com.tr

http://www.archive.org/stream/leadingcasesinc02thomgoog/leadingcase_sinc02thomgoog_djvu.txt, erişim tarihi: 10.12.2012.

http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0223.

<http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction>

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, erişim tarihi: 11.12.2012.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c020/tbmm10020085.pdf>.

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=25577&>

